

Miasto żydowskie – lubelska Atlantyda

TOMASZ PIETRASIEWICZ

Lublin był kiedyś częścią wielokulturowego pogranicza leżącego między Wschodem i Zachodem. Przez setki lat w mieście żyły obok siebie dwie duże społeczności: polska i żydowska. Pamięć o polsko-żydowskim charakterze miasta i jego zagładzie na dzieściolecie znikła ze świadomości współczesnych mieszkańców Lublina. Na straży nieistniejącego miasta – żydowskiej Atlantydy stoi dziś Brama Grodzka, zwana dawniej Bramą Żydowską. To przez nią wchodziło się do Miasta Żydowskiego.

W tej właśnie Bramie w 1992 roku rozpoczął swoją działalność Teatr NN (od 1997 roku: Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”). Kiedy do Bramy Grodzkiej wprowadzał się Teatr, była ruderą. Jej odbudowa stała się dla nas czymś bardzo ważnym, bo to właśnie ta Brama prowadzi do nieistniejącego już miasta żydowskiego i jest milczącym strażnikiem pamięci o nim. Trzeba sobie wyobrazić, że w tamtym mieście żyło kilkadziesiąt tysięcy ludzi i nagle – tego wszystkiego nie ma. Patrząc na to miejsce, musimy odpowiedzieć sobie na ważne pytanie: czy my, mieszkańcy Lublina, chcemy się z tym faktem zmierzyć, czy też uznać, że go nie ma? To jest bardzo elementarne pytanie o miejsce pamięci w naszym życiu, o to, jak mamy myśleć o przeszłości naszego miasta. Jako gospodarze Bramy zaczęliśmy powoli odkrywać żydowskie miasto. Pojawily się oczywiste pytania. Czy z oceanu zapomnienia można jeszcze coś ocalić? Kto dziś pamięta nazwy ulic: Szeroka, Krawiecka, Jateczna? Kto pamięta lubelskie synagogi? Tak jak po każdym potopie – zostało trochę rzeczy, zostały jakieś zdjęcia. A ci, co ocalili, rozproszyli się po świecie.

Gdy pytamy urodzonych po wojnie lublinian o to, jak wyglądały okolice Bra-

my Grodzkiej przed wojną, to większość odpowiada, że te puste, niczym nie zabudowane przestrzenie były tu od zawsze. A tu przecież tętniło życiem żydowskie miasto. Ten brak pamięci jest prawdziwym dramatem Lublina. Czuliśmy, że trzeba coś z tym zrobić. Zaczęliśmy więc organizować spotkania, seminaria, projekcje filmów, koncerty i wystawy, które miały przywrócić pamięć o nieistniejącym świecie Żydów lubelskich i przybliżyć ludziom żydowską kulturę. Z dziesiątków przedsięwzięć można tu wspomnieć o kilku. W 1996 roku odbyła się sesja „Żydzi lubelscy” z licznymi referatami, spotkaniami i prezentacjami filmowymi – materiały z tej sesji zostały wydane w książce *Żydzi lubelscy*, w Galerii Ośrodka prezentowane były prace Simchy Nornberga z Izraela – trwałym śladem tej wystawy stał się album *Księga ascezy i radości życia*; w 1994 roku w Teatrze NN został zrealizowany spektakl *Ziemskie pokarmy* na podstawie prozy Grigorija Kanowicza; Kanowicz miał spotkania autorskie w Ośrodku; w 2001 roku odbyła się premiera przedstawienia *Był sobie raz...* inspirowanego muzycznym folklorem żydowskim oraz jedną z opowieści chasydzkich. W 2001 roku, w przypadającą na dzień 16 marca rocznicę likwidacji lubelskiego getta, wysłane zostały z Bramy Grodzkiej listy do 30 osób – dawnych mieszkańców miasta żydowskiego, pod adresy ulic i domów, których już nie ma. 29 opatrzonych urzędowymi adnotacjami listów wróciło do Ośrodka. Będą one częścią wystawy pokazującej, w jaki sposób poprzez działania artystyczne próbujemy „dotykać” tej wielkiej pustki, jaka powstała po zagładzie miasta żydowskiego. Przez cały rok 2001 trwały prace w ramach konkursu na budowę makiet synagog pochodzących z regionu lubelskiego. Zostało zrobionych 10 makiet w skali 1:100.

Konkurs, organizowany pod patronatem honorowym ŻIH-u i Ambasady Izraela w Polsce, zostanie rozstrzygnięty w styczniu 2002.

W 1998 i 1999 roku powstały w Ośrodku dwie duże wystawy dotyczące miasta z okresu sprzed 1939 roku. Dzięki tym wystawom została stworzona stała ekspozycja, na której można zobaczyć dawny Lublin wraz z jego polsko-żydowskim, dwukulturowym bogactwem. Na wystawie pokazywane są stare fotografie, plany i dokumenty związane z historią Lublina. Ważnym elementem ekspozycji jest makieta Dawnego Lubelskiego Zespołu Staromiejskiego w skali 1:250, obejmująca również dzielnicę żydowską. Na makiecie znajduje się ponad 800 obiektów, z których prawie 300 już nie istnieje. Dzięki zgromadzonej przez Ośrodek dokumentacji udało się zrekonstruować dawny układ urbanistyczny centrum miasta, odtworzyć przebieg nieistniejących już dziś ulic, usytuowania placów, przypomnieć charakter zabudowy. Oto, co o wystawie i makiecie powiedział wybitny historyk, profesor Jerzy Kłoczowski:

„Jestem pełen ogromnego uznania. Podziwiam przede wszystkim ogromną pracę, bo to jest imponujące, ile wysiłku w to włożyliście. Cztery lata wielkiej pracy ludzi naprawdę zamiłowanych i wiedzących, czego chcą. To jest bardzo głęboki projekt dotyczący historii Żydów w Lublinie. Tu świetnie widać miasto żydowskie, ale trzeba podkreślić, że nie jest to żadne getto, że dzielnica żydowska jest integralną częścią całego zespołu. Tu widać jeden organizm miejski, widać rozwój Lublina”.

Od 1998 roku Ośrodek realizuje projekt „Historia Mówiona”, w którego ramach są zbierane, opracowywane i archiwizowane relacje mieszkańców o przedwojennym polsko-żydowskim Lublinie.

Ludzie wspominają swoich sąsiadów, rodzinne domy i ulice, przywołują zapamiętany z dzieciństwa koloryt dawnego Lublina. Ośrodek ma własne archiwum fotografii – znajduje się w nim około 2000 zdjęć. W mieście, w którym zostały zniszczone prawie wszystkie zabytki żydowskiej kultury materialnej, fotografia jest, obok zarejestrowanych wspomnień, jedynym dokumentem mówiącym o przeszłości.

W 1999 roku student politologii UMCS Tomasz Czajkowski w ramach projektu „Krawiecka 41” zaczął zbierać wszystkie zachowane materiały archiwalne, dotyczące nieistniejącego już domu z dzielnicy żydowskiej (przy ul. Krawieckiej 41). Jest to jedyna kamienica, w której dokumentacji zachował się spis lokatorów. Po długich poszukiwaniach udało się dotrzeć do dwóch żyjących jeszcze dawnych mieszkańców tego domu. Efektem tego projektu jest praca magisterska bardzo wysoko oceniona przez fachowców.

Praca z materiałami dokumentalnymi (fotografie, plany, historie mówione) stała się inspiracją do realizacji wielu przedsięwzięć artystycznych. Wyjątkowe znaczenie wśród nich zajmują Misteria Pamięci. Brali w nich udział świadkowie i uczestnicy wydarzeń historycznych. Ich autentyczne świadectwa stały się integralną częścią formy artystycznej Misteriów.

W 2000 roku odbyły się Misteria Pamięci: *Jedna Ziemia Dwie Świątynie* i *Dzień Pięciu Modlitw* (na Majdanku) jako imprezy towarzyszące Kongresowi Kultury Chrześcijańskiej. W obu Misteriach wzięło udział kilkanaście tysięcy osób. W czerwcu 2001 roku, w ramach organizowanego przez Ośrodek Festiwalu Sztuki „W Kręgu Bramy”, na placu Zamkowym, w miejscu, gdzie dawniej znajdowała się dzielnica żydowska, miało miejsce *Misterium Ulicy Szerokiej*.

W czerwcu 2001 w Ośrodku odbyła się 4-dniowa, międzynarodowa konferencja o charakterze edukacyjnym: „Edukacja dla Pojednania” zorganizowana przez Carnegie Council (Nowy Jork) i Uniwersytet Jagielloński. Był to kolejny krok w tworzeniu przez Ośrodek programu edukacyjnego dla lubelskich szkół, poświęconego między innymi pamięci o kulturze lubelskich Żydów. Obecnie trwają prace nad podręcznikiem *Lublin wielokulturowy*.

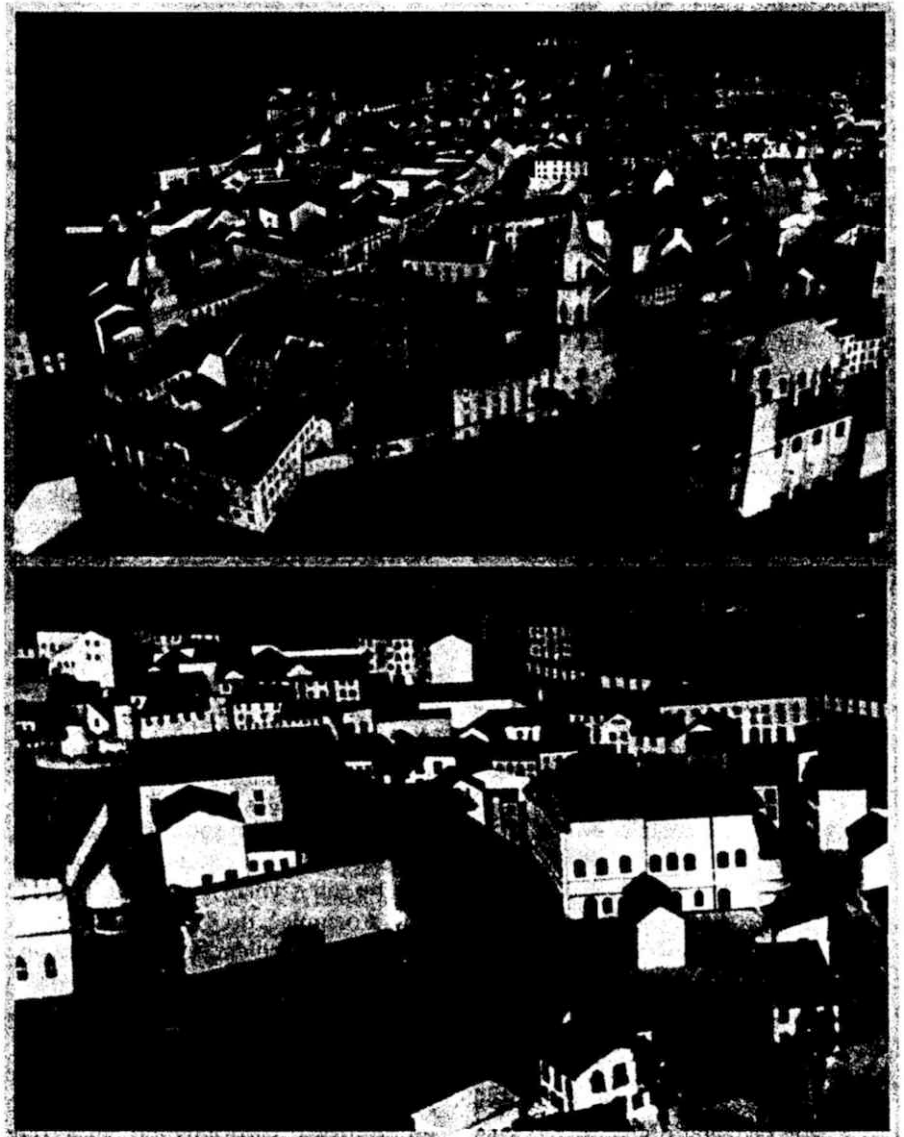
W ramach programu edukacyjnego Ośrodek organizuje zajęcia dydaktyczne dla uczniów gimnazjów, szkół średnich i studentów oraz szkolenia dla nauczycieli i animatorów kultury. Powstała także edukacyjna oferta programowa dla przyjeżdżających do Lublina grup młodzieży żydowskiej.

Ważnym elementem programu edukacyjnego było trzydniowe seminarium dla nauczycieli gimnazjów: „Dziedzictwo kulturowe Żydów na Lubelszczyźnie”, zainicjowane przez doktora Hansa Guggenheima, a zorganizowane we współpracy z Zakładem Kultury i Historii Żydów UMCS (profesor Monika Adamczyk-Garbowska) oraz American Association for Polish-Jewish Studies w Cambridge, Massachusetts, przy współudzia-

le Fundacji Batorego. W seminarium wzięło udział ponad 20 nauczycieli z Lublina i regionu.

W lipcu 1999 roku Ośrodek otrzymał od ambasady Izraela w Polsce prestiżowe ogólnopolskie wyróżnienie – dyplom uznania za zasługi dla ochrony dziedzictwa kultury żydowskiej w Polsce. Podejmowane przez Ośrodek działania nawiązujące do polsko-żydowskiej przeszłości Lublina, są upomianiem się o Pamięć Miejsca, w którym żyjemy. Amnezja nie tworzy dobrych fundamentów dla przyszłości. Dlatego tak ważna jest edukacja i docieranie z wiedzą do ludzi młodych, by pamięć mogła stać się źródłem refleksji i dialogu.

D

Makieta z Ośrodka Brama Grodzka, Teatr NN

fol. Marta Kubiszyn